

Reconsiderar el projecte de la modernitat a l'educació¹

J. Félix Angulo Rasco*

Temps de mudança i temps de crisi

La vella i eterna pregunta d'on som pot tenir tantes respostes com subjectes la formulin; però, més enllà d'aquesta pluralitat, és possible, i sens dubte necessari, delimitar-ne les diversitats.

Una primera resposta, de vegades única, ens fa palesa la inseguretats de tota generació pel que fa al temps que li ha tocat en sort. Aquesta resposta se sol expressar amb un ferm: *estem en crisi*, acompanyat de la frase molt coneguda, per bé que de vegades d'expressió dissimulada: *hi ha temps passats que van ser millors* que el present. La veritat és que aquest present, com qualsevol altre, ens fa una mica de por, ens intranquil·litza amb relació al futur que prefigura però a penes albira, com si fos una imatge borrosa que requereix la correcció òptica de l'experiència que ens queda per viure i sentir. Aquest temor ens porta amb massa freqüència a lamentar l'estat en què es troben generacions més joves que la nostra o, un cop assolida la maduresa, a lamentar el futur que els espera quan surtin de les seves frontisses d'experiència.

He de confessar que, tot i que he arribat a creure aquests *loci* comuns, també he aconseguit arreglar aquesta distorsió. El nostre temps és el que ens ha tocat i té la complexitat que té. El passat va tenir les seves complexitats, els seus encerts i els seus errors, com els tindrà el nostre present i el futur dels altres. La cosa és senzilla i planera: cada generació afronta els seus problemes, que en part són exclusius i en part heretats de generacions immediates i antecessores.

---

(1) Aquest text correspon a la lliçó inaugural del curs de doctorat del Departament de Didàctica i Organització Educativa. Universitat de Barcelona, 1997.

* J. Félix Angulo Rasco és especialista en avaluació, política educativa i epistemologia de la recerca educativa. És catedràtic de Didàctica i Organització Escolar. Actualment dirigeix al Departament de Didàctica de la Universitat de Cadis.

Adreça professional: Facultad de Ciencias de la Educación. Campus Universitario de Puerto Real. 11519 Cadis. E-mail: felix.angulo@uca.es

Hem de reconèixer que aquesta posició és més una cura d'urgència que una solució definitiva a partir de la qual pensar i actuar. La primera responsabilitat que tenim és fugir de la paràlisi a què ens poden portar els nostres temors i exercir allò que ens dignifica com a éssers humans; parlo de la nostra capacitat d'anàlisi. Com que tota anàlisi necessita unes coordenades mínimes, voldria establir les meves, tot esperant la benvolença de les lectores.

Tinc la impressió que, per comprendre el moment actual d'una manera que pugui il·luminar el nostre camp de treball i els nostres afanys, hem de conjugar tres paràmetres que formarien una cruïlla desigual, però cruïlla al cap i a la fi.

En aquests moments ens trobem confrontats amb tres tendències o tensions no equiparables i, fins ara, no excloents: per una banda, la modernitat, que encara en tots els seus aspectes, respira pels porus intel·lectuals d'alguns pensadors i per les escissions i escletxes del nostre món social i polític; per l'altra, l'anomenada postmodernitat ha irromput amb una força discursiva enorme, i amb una acceptació més que notable, com a substitució dels vells arcaïsmes, caducitats i errors de la modernitat. Entre aquestes dues coordenades, podem veure la infiltració d'una economia política que, més enllà del seu camp d'acció propi, s'està transformant o, si ho prefereixen, s'ha transformat en una teoria de vida i d'organització social.

Aquestes són les meves coordenades. Vegem-les amb més detall.

MODERNITAT PASSADA?

Si ho comparem amb deteniment, són moltes més les coses que la modernitat ha promès que les que en definitiva ha propiciat i assolit en tots i cadascun dels terrenys en què ens proposem rastrejar-la. En el coneixement, no podem negar l'avenç de la ciència i la tecnologia, que ha ocupat el lloc més alt en el que hem anomenat progrés de la raó. A les ciències socials, no sense tensions enormes, hem estat testimonis de l'aparició de grans teories, de noves aproximacions no positivistes per accedir a la comprensió del món; fins i tot en alguna mesura no banal, hem redescobert la idea pràctica (la praxis aristotèlica) com a forma pròpia (i fins i tot revolucionària) de canviar la nostra realitat social, en contraposició a la racionalitat tecnològica.

La modernitat política ens va permetre si més no conjugar l'ideal de l'autonomia de l'individu i de la llibertat, del consens ciutadà sota la protecció benvolent d'estats-nacions reconciliadors, de l'ampliació de l'espai públic de diàleg i confrontació política justa, de participació democràtica en la conformació de la voluntat política i d'un cert liberalisme compenetrat en ocasions amb una socialdemocràcia renovada o, segons diuen alguns, transmutada.

Si, en el coneixement, va semblar que la modernitat ens havia allunyat definitivament de la foscor, en la política ens ha permès mantenir la confiança en la societat, en la lliure disposició dels individus i en la seva capacitat d'organització i relació comunicativa com a ciutadans.

És cert que, en cap de les esferes que acabem d'assenyalar, les invencions i les realitzacions han estat exemptes de conflictes enormes i dolorosos, i a més a més, analitzada nació a nació i moment històric a moment històric, el resultat no és certament ni harmònic ni positiu.

El coneixement científic arrossega la pesada càrrega de les seves conseqüències desestabilitzadores, el desequilibri que provoca en el nostre planeta, la seva utilització interessada i arrogant. Les epistemologies empiristes han deixat una petjada indeleble en les nostres concepcions, i la raó tecnològica apareix encara sota el reflux de les nostres pretensions de canvi.

Però la política, és trist de dir-ho, s'ha mostrat molt més desequilibrada i incomplidora de les promeses anunciades i de les seves esperançadores noves. A penes hem pogut veure realitzada la idea de ciutadania i d'individualitat autònoma, els estats han consolidat unes burocràcies autopertuadores, omnívores i insensibles i la democràcia s'ha convertit, sota el ferri dictat dels partits, en monopolis aïllats i en assumpte de mercaderia. La dissidència, la diferència i la crítica han estat perseguides i anatemitzades; la cerca de la llibertat ha estat sempre sota sospita i en general proscrita.

Entraríem en el terreny de l'autoengany si no fóssim conscients d'aquestes i de les altres negativitats de les quals David Lyon (1996) ha ofert un inventari: alienació, explotació, anòmia, control, estrangerització, burocratització (gàbia de ferro). Però també ens llançaríem en braços de la imperdonable demagògia si no contraposéssim les pretensions no realitzades, els assoliments més rellevants i les possibilitats obertes i, ara, no més imprescindibles sinó inclausurables, amb el seu costat més negatiu.

EL FUTUR POSTMODERN?

Malgrat tot, sembla que la situació és una altra i que la modernitat està esgotada i exhausta. Des de fa més d'una dècada, se'ns ha repetit amb insistència que el nostre món s'ha transformat i que hem de deixar pas a les noves concepcions que substituiran, quan no esborraran del nostre entorn vital, la vella modernitat. Es tracta d'un pas endavant, d'una cosa que ve després, que ens porta al futur i que constitueix el nostre present; es tracta en definitiva d'una postmodernitat.

Sota aquesta etiqueta s'agrupa també la diversitat. I aquí cal que siquem acurats i selectius. En primer lloc, com va anunciar Jean-François

Liotard (1989), l'estatus del coneixement està canviant, un canvi que afecta radicalment al nucli de desenvolupament i progrés: les grans narratives que han servit de legitimització del futur humà anhelat es troben sota sospita o pràcticament esmicolades. En substitució de les narratives d'emancipació, llibertat i democràcia, els subjectes no tenen un punt central que els serveixi de suport vital i intel·lectual. «Postmodernitat —afirmen Robin Usher i Richard Edwards (1994:10)— descriu un món en què la gent ha de procedir sense referents fixos i sense punts d'anclatge tradicionals. És un món que canvia amb rapidesa, inestable, on canvia el coneixement i els significats floten sense les fixacions teleològiques tradicionals que els donaven fonament i sense la creença en el progrés inevitable»

Els subjectes han de conviure ara amb la incertesa com a vana subjecció intel·lectual; una incertesa aclamada i reivindicada que s'expressa per la complexitat, pels significats plurals i flotants. El centre discursiu desaparegut, després del *big bang* de la modernitat, s'ha transformat, segons diu J.F. Lyotard (1992:31), en «milers d'històries, petites i no tan petites, que continuen tramant el teixit de la vida quotidiana».

No hem de confondre aquesta situació amb la crisi dels paradigmes anunciada a la dècada dels seixanta; en aquell cas es tractava d'afluixar les fèrries tenasses d'un positivisme estret i ahistòric, de tornar a introduir en el coneixement científic noves possibilitats epistemològiques, de repensar la linialitat del progrés en raó dels canvis revolucionaris, d'acceptar la presència del context de descobriment i del judici en tota creació de coneixement i de tornar a la «veritat» un estatut menys logicista i menys empirista.²

Liotard no rebutja, ans al contrari, la preeminència de la tecnociència. És més, alliberada de les lligadures de les metanarratives, la tecnociència moderna no requereix legitimitats en què recolzar-se; el progrés científic és un progrés sense fins humans, ens portà allí on podem adquirir i realitzar els nostres desigs i els nostres consums. La tecnociència, especialment a les comunicacions, representa una nova mediació cognitiva sense rumb fix, sense bitàcora. Ens trobem davant de dues possibilitats no excloents: les micronarratives i les no narratives d'una ciència fortament tecnificada (Liotard, 1992). Semblaria com si no hi hagués cap altre lloc o espai epistemològic.

---

(2) Això és en part el que mira de plantejar Christopher Norris (1997). Es tracta, com assenyalava l'esmentat autor, de no caure en la retòrica postmoderna «que alegrement proclama la fi del règim de la realitat, de la veritat i de la crítica il·lustrada» (p. 24). Ben entès que la realitat no és homogènia, que la veritat no és necessàriament allò que Tarski i Popper —amb el seu tercer món— van proposar, i que la crítica il·lustrada comporta l'alerta epistemològica constant sobre els propis supòsits epistemològics.

Potser hauríem de plantejar les coses des d'una altra posició. No tinc gaire clar que la pèrdua d'aquestes metanarratives sigui un esdeveniment a celebrar, però no hi ha dubte que les tendències que han enfrontat en els darrers quinze anys uns suposits determinants de la modernitat epistemològica, en la meua opinió, constitueixen elements notables per a la nostra comprensió com a subjectes i per a la comprensió del món social sense que, pel fet d'acceptar-los, ens haguem de deixar portar per l'antiutopia de la cerca innecessària de legitimitat.

Voldria assenyalar la sociologia crítica —amb part del postestructuralisme— (Valera i Álvarez-Uría 1994) i l'influx dels nous moviments socials (Seidman 1994), com a exemples a tenir en compte. No em puc estendre, però m'agradaria assenyalar alguns elements interessants, com ara el descobriment de la subjectivitat i les formes de subjectivació establertes, la impossibilitat de separar el coneixement, els valors i la política, els nous àmbits d'anàlisi restituïts, com ara el cos, la sexualitat, el gènere, la raça, la identitat i el poder que reproduceix i produeix tota la resta.

Ens trobem davant d'un repte a la modernitat i els seus oblits, però no crec que es tracti d'una desqualificació radical i total d'ella. La pròpia modernitat, com assenyala abans, ha generat els seus processos d'auto-crítica. Si, al contrari, creguéssim que es tracta d'abandonar definitivament i per sempre qualsevol afinitat amb el marc de coneixement de la modernitat, es plantejarien certes preguntes, no només vitals, sinó reveladores d'una gran mascarada, d'un engany epistemològic de gran abast: quin sentit tindria reivindicar la subjectivitat?; per què el gènere i la identitat si l'única cosa acceptable és una individualitat aïllada moguda per ella mateixa i els seus desigs?; de què la identitat si se'ns parla de la seva impossibilitat?; sense valors, com defensar el multiculturalisme i el moviment feminista? No estarem oblidant que qualsevol postura planteja la legitimitat del seu lloc i del seu discurs, i que el que necessitem és repensar la legitimitat moderna des de les noves arrels i des dels nous esdeveniments?³ Més endavant tornarem sobre aquest punt.

En segon lloc, la postmodernitat també troba la seva expressió en una mena de plataforma cultural nova: el consumisme. La individualització expressiva, que esmentàvem abans, es fa palesa en la importància recobrada per les capacitats expressives del jo individual, que apunten a l'emotivisme, com també a l'hedonisme (Lipovetsky 1994).⁴ Un hedonisme reflectit per a Daniel Bell (1997) en «la dieta del plaer com a mode de vida» i la «satisfacció de l'impuls com a mode de conducta», que conformen la *ima-*

---

(3) El treball de Daniel Bell (1997), tot i ser excessivament *ad hominem* per al meu gust, és una anàlisi crítica excel·lent i francament clarificador sobre alguns punts foscos de la terminologia a l'ús. Vegi's també els treballs monumentals i picallosos de David Harvey (1990) i Margarete A. Rose (1991).

(4) Vegeu també altres treballs de Lipovetsky (1986) i (1990).

go cultural de les nostres societats avançades. Les «restriccions puritanes i l'ètica protestant» (Weber 1969) que tant van contribuir al desenvolupament capitalista, han estat rellegades i apartades com a formes culturals de vida, cosa que, per a l'autor, representa una ruptura cultural sense precedents en el capitalisme.

Encara que Daniel Bell tingui raó pel que fa a la simptomatologia, creiem que s'equivoca en el pronòstic. Els indicis són correctes, però oblidada el fet que la postmodernitat «cultural» suggereix una reacomodació econòmica. Pot ser que la nova *imago cultural* sigui precisament el marc imprescindible per al desenvolupament econòmic a finals del segle xx. El mercat, resituat en una economia d'oferta, troba en les noves necessitats emotives el terreny apropiat per a la seva expansió. La satisfacció de l'emotivitat es permuta en consumisme: consum de serveis, de béns, d'estètiques i d'estatus.

Aquesta és l'altra cara de la postmodernitat, la que ens diu que els estils de vida pivoten a l'entorn del consum de masses i la circulació de béns simbòlics i materials. Un consum, en fi, que demana una economia atenta a la demanda i, en la materialització més impactant de la tecnociència, la incitació constant del desig, de la possessió que no posseeix, de la insatisfactible mercaderia de la subjectivitat i de la informació subjugada pels *mass media*.

«No només consumim objectes i pel·lícules, sinó també l'actualitat escenificada, allò catastròfic, real, a distància. La informació es produeix i funciona com a *animació* hiperrealista i emocional de la vida quotidiana, com un *show* mig angoixant mig recreatiu que marca un ritme a les societats individualistes del benestar. La litúrgia austera del deure s'ha ofegat en la cursa panteixant de la informació, en l'espectacle i en el suspens post-moralista de les notícies» (Lipowetsky, *Ibid*: 54).

Tot i que en principi sembla que hagin caigut algunes barreres, com ara la que separava la cultura de masses de la cultura d'èlits, no ens trobem —després de l'enderrocament— amb un camp cultural de reconeixement i molt menys d'emancipació. Al contrari: la cultura consumista, tot apropiant-se del nostre desig, descentrant-lo i acaparant-lo, ens ha omplert de buit i d'insatisfacció. Per a Lipovetsky (1994: 55 i ss.) es tracta d'un doble procés: desculpabilitzar i alliberar el culte individualista del present. Sembla que només es pot consumir sense mesura, sense terme, quan hem acceptat que el consum és part de nosaltres, quan consumir és un acte d'afirmació, no un problema moral.

Però el consum requereix oferta i provoca demanda; i la demanda, productivitat. La productivitat postmoderna s'ha instaurat amb el vist-i-plau i el suport d'un nou règim econòmic, una economia nova que exigeix alhora consum constant i desig infinitament insatisfet.

L'ARRIBADA DE L'ECONOMIA NEOLIBERAL

Seríem injustos si carreguéssim totes les culpes del neoliberalisme a la postmodernitat. En la cultura postmoderna, és cert, predominen i es fan presents els mecanismes neoliberals del consum, fins i tot estic disposat a acceptar que el consum s'ha ensenyorit com un nou Janus que serveix a l'un i a l'altre, com a *interface* per la qual l'economia de mercat capitalista es relaciona de manera biunívoca amb els desigs i plaers dels subjectes, en ocasions compulsius.

El capitalisme els necessita, són part del seu motor productiu. La diferència la trobem en què aquest capitalisme renovat no centra el seu discurs ideològic exclusivament en la productivitat, sinó en l'oferta. Tenir molt a consumir, afectar les psicologies individuals dels subjectes en la compulsió dels seus desigs i demandes, i és a això que s'aspira: la producció, per dir-ho així, vé després.

L'economia nova continua sent una economia capitalista, remodelada però capitalista malgrat tot. El fordisme modernista, l'industrialisme (que van desolar la nostra naturalesa i van denigrar sectors sencers de la societat) i, com és obvi, els seus complements com les polítiques públiques keynesianes de benestar i la regulació "pactada" del treball, són ara obstacles, disfuncions en l'acumulació capitalista, no creen més que dèficit fiscal, atur i inflació. La resposta, es diu, no pot ser una altra que tornar a situar la primacia de l'individu allà on va sorgir: en el mercat (Hayek 1980; Friedman i Friedman 1980; Buchanan i Wagner 1983).

La via experimentada parcial o totalment per les economies dels països avançats (i traslladada de la mà del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional a altres nacions) ha estat una mena de barreja entre economia monetarista i polítiques d'oferta. S'ha pretés reforçar les forces del mercat, lliures de la mà visible de l'estat, tot tornant a la iniciativa privada allò que se suposava que se li havia sostret, reformulant, a més a més, l'organització productiva a través de l'esmentat postfordisme. Els nous lemes són els de privatització, globalització, desregulació, estat lleuger, productivitat sense excedents, i altres per l'estil.⁵

M'agradaria insistir aquí en dues qüestions que estan íntimament relacionades amb la postmodernitat cultural; em refereixo a la ideologia social del mercat i a la sobrestimació d'allò privat sobre allò públic. Em sembla que es poden tenir pocs dubtes sobre la necessitat que té una cultura del consum per desenvolupar-se de l'existència d'un mercat il·limitat; un mercat que no fa referència únicament al fet de la compra-venda de mercaderies, serveis, informacions i símbols, sinó a una cosa més important: l'assump-

---

(5) La millor crítica al neoliberalisme, arrelada en anàlisis empíriques i no, merament, en posicions ideològiques, es troba a Vicenç Navarro (1997).

ció del mercat com a motor i conformador de la vida quotidiana, com a espai de relació «social». Allò privat apareix com a principi general, donat que només agents privats (en la seva pròpia individualitat) poden ser agents del consum, únicament els agents privats són consumidors.

Els drets generals i públics de la ciutadania, els drets que s'adquireixen per néixer a una col·lectivitat i per pertànyer a ella, han estat suplantats pels drets del consumidor. Allò públic, allò que ens permet assumir les nostres obligacions envers la resta de la col·lectivitat, se substitueix per allò privat, pel poder del client que exigeix els seus drets d'acord amb la seva posició en el mercat.

Aquest esdeveniment afecta a altres esferes, no només a l'economia, i s'alimenta, com ja hem indicat, de les possibilitats ilimitades de la globalització informativa, de les xarxes que ara ja tenen definitivament la seva explicació en els fluxos econòmics i en l'acumulació no necessàriament productiva. Per què necessitem una democràcia de participació si en tenim prou amb que les elits polítiques vetllin perquè la xarxa continuï funcionant, si ja no sembla necessari referir-nos als ciutadans i si, sent-ne clients, el mercat proporciona les satisfaccions més importants? Per què necessitem l'estat si les xarxes són autònomes i no hi ha frontera que les detingui? Per què necessitem espais públics si la pantalla del televisor ens torna i despulla altres privacitats tot donant-nos la possibilitat de fer el mateix, de parlar sense esperar resposta, de disputar sense que sigui imprescindible raonar ni arribar a cap acord, de veure sense identificar-nos? Per què la llibertat col·lectiva i el benestar públic si la individualitat del consumidor i l'arquetip del client són més que suficients? Per què la solidaritat i la preocupació humana si tots tenim, tal com se'ns diu, l'oportunitat de prosperar en el mercat; si és nostra la responsabilitat del fracàs? Per què, en resum, arrossegar encara la pesada carregada de l'educació pública hereua de l'Il·luminisme i consolidada en la modernitat si l'educació també és una mercaderia?

L'EDUCACIÓ ESCOLAR: ANTIC TRESOR?

En l'educació escolaritzada ens trobem amb les mateixes tessitures per poc que ens esforcem en l'anàlisi. S'ha de pensar que l'escola s'erigeix com la modernitat en la institució educadora per excel·lència, protegida i monopolitzada alhora per l'estat, que només a contracor ha anat consentint una participació ciutadana més àmplia.

Amb l'escolaritat, tal com ha assenyalat Tomaz Tadeu da Silva, prenen cos «les idees de progrés constant a través de la raó i de la ciència, de creença en les potencialitats del desenvolupament d'un subjecte autònom i lliure, d'universalisme, d'emancipació de l'espai públic a través de la ciutadania, de la progressiva desaparició de privilegis hereditaris, de mobili-

tat social. L'escola és al centre dels ideals de justícia, igualtat i distributivitat del projecte modern de societat i política (1997:273). Es tracta d'un vincle doble: l'escolaritat és la via d'accés als drets de ciutadania, el terreny de la socialització individual; al mateix temps, és un dret ciutadà propi de la modernitat que no pot ser substret a ningú.

Aquest projecte ha fet fallida sense cap mena de dubte: mentre la postmodernitat ha qüestionat el subjecte de la modernitat (Tadeu da Silva 1997), la producció primigènia del qual estava encarregada a l'escolaritat pública, el neoliberalisme està arrasant els fonaments ideològics, polítics i econòmics en què s'assentava. L'educació escolar es veu atacada des de tots els fronts.

No tinc clar que la postmodernitat (i el postestructuralisme) hagin desbaratat els supòsits teòrics de l'escola de la modernitat, tal com indica Tomaz Tadeo da Silva; però és evident que, a la pràctica, el neoliberalisme s'està encarregant de fer-ho. I potser per això, com afirma aquest autor, el projecte educatiu modern és «un pacient terminal».

Mancat aquest projecte de sentit, no és gaire complicat desplaçar l'educació de l'esfera pública per col·locar-la a les mans de la iniciativa privada, gerencialitzar-ne el funcionament, introduir-hi el sentit ara aplaudit de la competència i la rendibilitat, i accentuar l'acció tècnica sobre la política. Els drets del ciutadà sobre l'educació esdevenen drets del client a elegir l'incipient però considerable mercat educatiu; se li ofereixen centres de qualitat, excel·lents, diferenciats, amb alt rendiment i amb un sistema de gestió optimitzat. La temptació per a un ampli sector de la classe mitjana és enorme, com ho és fins i tot per a altres sectors menys acomodats econòmicament (Muñoz del Bustillo, 1989).

Reconsideracions

He de confessar que no em trobo gaire còmode amb molts dels postulats del projecte postmodern i que em sembla perillosa l'expansió del neoliberalisme. Accepto que part del qüestionament de la idea d'escolaritat moderna per part d'alguns postestructuralistes com ara Foucault, és atractiva i permet de reenfocar la nostra anàlisi; com per exemple, les relacions entre saber i poder i la crítica a la representació com a adequació a estats externs. També accepto que la genealogia ens ofereixi una aproximació més profunda al nostre passat i a la nostra actualitat, que, com assenyalen Julia Varela i Fernando Álvarez-Uría, fa present «els sabers rellegats», rebutja «els efectes de poder d'un discurs definit com a científic» i elimina

«la tirania dels discursos globalitzants amb els seus privilegis i jerarquies institucionals» (1994: 19). Tenim al davant una enorme tasca d'anàlisi discursiu i epistemològic per revelar la diversitat disciplinar, el no universalisme de les nostres teories, les tensions intel·lectuals i polítiques que hi ha sota els conceptes pedagògics; també tenim terrenys nous a desenvolupar com ara el multiculturalisme, els estudis sobre gènere, sexe, i el racisme, per exemple. Estic convençut que aquestes qüestions mereixen tot el nostre esforç intel·lectual. Però una cosa és tenir-les presents i una altra de molt diferent abandonar de manera unilateral el projecte modern d'educació i societat.

Amb el neoliberalisme, l'opció ha de ser diferent. No es tracta de reptes intel·lectuals, sinó d'una manera de concebre l'economia política que fa desbordar els marges en introduir-se a la política social i a la vida quotidiana. És més, com a proposta econòmica, el neoliberalisme recolza i dona suport als aspectes menys acceptables de la postmodernitat; em refereixo, com ja he dit, a la subjectivitat aïllacionista i a la cultura consumista.

Per fer front a aquesta forta tendència es requereix alguna cosa més que el rebuig; de la mateixa manera que no hi guanyariem gaire si ens limitéssim a no escoltar els reptes intel·lectuals que el postestructuralisme ens ha plantejat.

El que voldria recalcar és que no puc estar d'acord amb l'eliminació del projecte modern d'educació escolar ni en teoria ni a la pràctica. I no em sembla que l'haguem d'abandonar, ni tan sols esperar que conclouï la seva agonia, perquè, en realitat, els elements i característiques més positius no han estat realitzats. Potser estem jutjant aquest projecte pels seus aspectes negatius, en comptes de mirar allò que d'emancipador i alliberador ha plantejat sempre i mai no ha pogut materialitzar ni dur a terme. Això no vol dir que no s'hagi de remodelar el projecte; el moment històric que ens ha tocat viure ho exigeix. Pot ser que, d'aquesta manera, els vells ideals de la modernitat vegin realitzades per fi totes les seves possibilitats pendents.

Referències bibliogràfiques

- BELL, D.: *Contradicciones culturales del capitalismo*. Madrid: Alianza, 1997.
BELL, D.: «El fin del modernismo» a *Claves de Razón Práctica*, 78, desembre 1997, pp. 2-11.
BUCHANAN, J.M. i WAGNER, R.E.: *Déficit del sector público y democracia. El legado político de Lord Keynes*. Madrid: Rialp, 1983.

- FRIEDMAN, M. i FRIEDMAN, R.: *Libertad para elegir. Hacia un nuevo liberalismo económico*. Barcelona: Grijalbo, 1980.
- HARVEY, D.: *The condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell, 1990.
- HAYECK: *Caminos de servidumbre*. Madrid: Alianza, 1980.
- LIPOVETSKY, G.: *El imperio de lo efímero. La moda y su destino en las sociedades modernas*. Barcelona: Anagrama, 1986.
- LIPOVETSKY, G.: *El crepúsculo del deber. La ética indolora de los nuevos tiempos democráticos*. Barcelona: Anagrama, 1994.
- LYON, D.: *Postmodernism*. Buckingham: Open University Press, 1996.
- LYOTARD, J-F.: *La condición postmoderna*. Madrid: Cátedra, 1989.
- LYOTARD, J-F.: *La postmodernidad. (Explicada a los niños)*. Barcelona: Gedisa, 1992.
- MUÑOZ DEL BUSTILLO, R.: «Economía de mercado y estado de bienestar», a MUÑOZ DEL BUSTILLO (Com.): *Crisis y futuro del estado de bienestar*. Madrid: Alianza, 1989 pp. 23-53.
- NAVARRO, V.: *Neoliberalismo y estado de bienestar*. Barcelona: Ariel, 1997.
- NORRIS, Ch.: *Teoría Actrítica. Posmodernismo, intelectuales y la guerra del golfo*. Madrid: Cátedra/Universitat de València, 1997.
- TADEU DA SILVA, T.: «El proyecto educacional moderno: ¿identidad terminal?», a VEIGA NETO, A.J. (comp.), *Crítica post-estructuralista y educación*. Barcelona: Laertes, 1997, pp. 273-290.
- ROSE, M.A.: *The post-modern & the post-industrial. A critical analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- SEIDMAN, S.: *Contested knowledge. Social theory in the postmodern era*. Oxford: Blackwell, 1994.
- USHER, R. i EDWARDS, R.: *Postmodernism and education*, Londres: Routledge, 1994.
- VARELA, J. i ÁLVAREZ-URIA: *La crisis de los paradigmas sociológicos. El papel de la teoría de Michel Foucault*. València: Centro de Semiótica y Teoría del Espectáculo. Universitat de València, Eutopías-Episteme, vol. 65, 1994.
- WEBER, M.: *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*. Barcelona: Península, 1969.

Paraules clau

Modernitat

Postmodernitat

Sociologia de l'educació

Neoliberalisme

Educació escolar

Abstracts

Nos encontramos en la actualidad en un mundo en el que se confrontan tres tendencias: de una parte una modernidad que, con los ideales de la autonomía del individuo, la liberación y el progreso por la ciencia, la ciudadanía democrática y la protección de los derechos bajo el amparo de los estados, muchos de tales ideales no sólo no se han cumplido, sino que además se han convertido en alienación, explotación, control, burocratización y explotación de recursos. En segundo lugar, se anuncia un futuro postmoderno en el que las grandes narrativas de emancipación, libertad, progreso y democracia, con las que se legitimaban los ideales de la modernidad quedan disueltas o bajo sospecha, y en el que las nuevas configuraciones de la identidad y la preocupación por la subjetividad han tomado su lugar; nuevos discursos que introducen elementos de interés, junto con ambigüedades que son convertidas en nuevas plataformas culturales, como el consumismo y el hedonismo. Estas nuevas formas culturales son rentabilizadas en una tercera tendencia, el neoliberalismo, que convierte el mercado y la oferta en la nueva forma de desarrollo del capitalismo, pero ya abandonando cualquier regulación política que no sea la de reforzar el mercado como el único regulador social, el único espacio público donde ya todo son intereses privados. En este contexto de discusión y confrontación, se defiende el compromiso de la modernidad para con la educación, no tanto como mantenimiento de un pasado, sino como defensa de aquellos ideales incumplidos de justicia, igualdad y libertad, en un momento en el que se pretende diluir el espacio de lo público, sustituyéndolo por la cultura del individualismo y el consumismo.

Actuellement nous sommes en face d'un monde dans lequel trois tendances se confrontent. D'un côté nous nous trouvons avec une idée de modernité, avec des idéaux de l'autonomie de l'individu, la libération et les progrès de la science, la citoyenneté démocratique et la protection des droits sous la tutelle des Etats. Beaucoup de ces idéaux non seulement n'ont pas été atteints, mais en plus, ils se sont transformés en aliénation, exploitation, contrôle, bureaucratization et spoliation des ressources. D'un autre côté, un futur postmoderne est annoncé, où les grands exposés d'émancipation, de liberté, de progrès et de démocratie, avec lesquels les idéaux de la modernité étaient légitimés, sont dissous ou suspicieux, et où les nouvelles configurations de l'identité et la préoccupation pour la subjectivité ont pris leur place; de nouveaux discours qui introduisent des éléments d'intérêt, conjointement avec des ambiguïtés qui sont transformées en de nouvelles plates-formes culturelles, telles que le consumérisme et l'hédonisme. Ces nouvelles formes culturelles sont rentabilisées dans une troisième tendance, le néolibéralisme, qui convertit le marché et l'offre en une nouvelle forme de développement du capitalisme, mais déjà en abandonnant toute régulation politique sauf celle de renforcer le marché comme seul régulateur social, le seul espace public où il n'y a maintenant que des intérêts privés. Dans ce contexte de discussion et de confrontation, l'engagement de la modernité envers l'éducation est défendu, non seulement comme maintien d'un passé, sinon comme défense des idéaux inaccomplis de justice, d'égalité et de liberté, à un moment où on vise à diluer ce qui est public, en le remplaçant par la culture de l'individualisme et le consumérisme.

We are currently faced by three tendencies: firstly, by a modernity which has set itself the ideals of the autonomy of the individual, freedom and scientific progress, democratic citizenship and the upholding of rights under state protection. Yet not only have many of these ideals not been fulfilled, but alienation, exploitation, control, bureaucracy and the destruction of resources have become commonplace. Second, a post-modern future is proclaimed in which the great tales of emancipation, freedom, progress and democracy, with which the ideals of modernity were legitimized, are watered down or are viewed with suspicion, and replaced by the new configurations of identity and concern for subjectivity; new discourses that introduce elements of interest, together with the ambiguities that have been converted in new cultural platforms, such as consumerism and hedonism. These new cultural forms are made profitable thanks to a third tendency, neoliberalism, which has converted the market and supply in the new forms of capitalist development, but now abandoning any form of political regulation other than that of strengthening the market as the sole means of social regulation, the only public space in which all interests are now private in nature. In this context of dispute and confrontation, the commitment with the modernization of education is defended, not only as a means of maintaining the past, but for defending those unfulfilled ideals of justice, equality and freedom, at a time in which attempts are being made to reduce the public space, substituting it with the culture of individualism and consumerism.